
HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

Een wapenbord van Michel de Klerk aan het postkantoor van Heerlen.

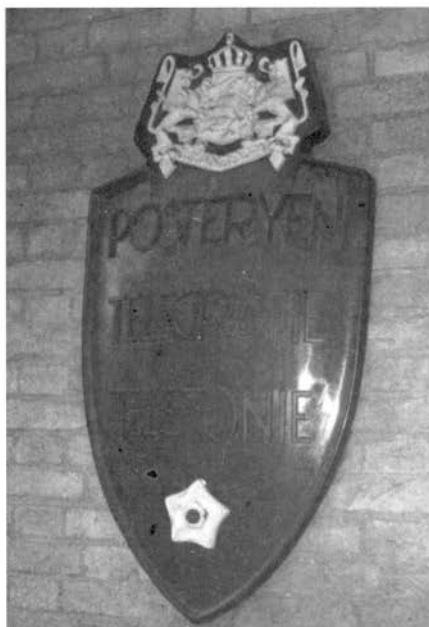
Wie het postkantoor van Heerlen binnen gaat, ziet links van de ingang een merkwaardig langgerekt rood bol bord waarop met grote zwarte letters te lezen staat: 'POSTERIJEN TELEGRAFIE TELEFONIE'. In de top een klein, lichtgeel geschilderd rijkswapen en onderaan een stervormig rozet, eveneens lichtgeel van kleur. Zo'n bord wordt, naar het kleine wapenschildje in de top, een wapenbord genoemd. Het wapenbord aan het Heerlense postkantoor hangt er al meer dan 50 jaar: toen het postkantoor in oktober 1936 officieel geopend werd (het was al eerder, in december 1935 in gebruik genomen) hing het reeds op de plek waar het nu nog steeds te vinden is. In het PTT-Museum in Den Haag wordt een foto uit die tijd bewaard.

Het desbetreffende wapenbord is niet speciaal voor het Heerlense postkantoor gemaakt, maar maakt deel uit van een serie van honderd van dergelijke wapenborden die al eind 1919 begin 1920 in opdracht van de PTT vervaardigd werden naar ontwerp van de bekende architect Michel de Klerk van de Amsterdamse school. De borden zelf werden, zoals sinds het midden van de 19de eeuw gebruikelijk was bij de PTT, van gietijzer gemaakt; de letters en het stervormige rozet van brons. Na de oorlog zijn de meeste gietijzeren PTT-wapenborden, zowel de 19de eeuwse als de borden uit de eerste drie decennia van deze eeuw, uit het stads- en dorpsbeeld verdwenen. Het postkantoor in Heerlen behoort tot de weinige postkantoren in het land, waar nog zo'n wapenbord van weleer bij de ingang hangt.

Voorgeschiedenis

Sinds het begin van de 19de eeuw dienden postkantoren in ons land voorzien te zijn van een bord, waarop het rijkswapen was aangebracht. De oudste voorschriften dienaangaande stammen uit 1808, uit de Franse tijd en zijn in het Frans gesteld. In 1810 volgde de Nederlandse vertaling: 'Boven den ingang... moet een bord geplaatst en daarop een arend met het woord Post Kantoor geschilderd worden'. De arend, waarvan sprake is, is afkomstig van het Franse keizerlijke wapen. Met het verdwijnen van de Fransen uit deze streken verdwenen ook de arenden van de postkantoren. Maar het

gebruik om aan postkantoren een wapenbord aan te brengen, bleef bestaan. Van het begin af aan is het zo geweest, dat niet alle postkantoren het wapenbord boven de ingang bevestigden. Soms bleek de plek naast de deur veel geschikter.

*Het huidige wapenbord aan het postkantoor in Heerlen.
(foto: H. Breuer)*

Aanvankelijk waren de borden van hout en elke postkantoor directeur diende zelf te zorgen voor vervaardiging, plaatsing en onderhoud. Dat ging niet iedereen even gemakkelijk af. En er waren dan ook klachten, o.a. over fout uitgevoerde rijkswapens. Na het midden van de 19de eeuw kregen veel postkantoren een groot, in serie vervaardigd gietijzeren wapenbord. Hoofdmotief op de borden, die aan het eind van de 19de eeuw en in het begin van de 20ste eeuw het meest gangbaar waren, was een groot wapenschild, geflankeerd door twee leeuwen. Daaronder het devies: Je maintiendrai.

Het laatste gietijzeren wapenbord voor postkantoren, waarvoor Michel de klerk in 1918 in opdracht van PTT een eerste ontwerp tekende, kreeg een geheel andere opzet, zoals hierna uiteengezet zal worden.

De keuze van Michel de Klerk

Het was mr. Jean François van Royen (1878-1942) die Michel de Klerk uitnodigde het nieuwe PTT-wapenbord te ontwerpen. Wie bekend is met de geschiedenis van de PTT, weet dat Van Royen daar jarenlang een zeer belangrijke positie innam en bovendien grote

belangstelling had voor alles wat met kunst en vormgeving te maken had. Al in 1912 had hij een artikel geschreven, waarin hij het rijksdrukwerk driewerf lelijk noemde. Ook de toentertijd bij de rijksoverheid gebruikte meubels en andere voorwerpen konden in zijn ogen geen genade vinden. Zodra er een mogelijkheid kwam om zelf in te grijpen teneinde een betere vormgeving te bewerkstelligen, greep hij die aan. Eén van die eerste gelegenheden die zich voordeed om een ontwerper van zijn keuze iets voor PTT te laten doen, kwam toen eind 1917 de voorraad gietijzeren wapenborden begon op te raken.

Van Royens keuze viel op Michel de Klerk (1884-1923) een jonge architect die als een van de belangrijke grondleggers geldt van een toen nieuwe stroming in architectuur en kunstnijverheid, die wordt aangeduid met de naam: Amsterdamse school. De stijl van de Amsterdamse school wordt gekenmerkt door een grillige expressivistische vormgeving, met soms een voorkeur voor heel bolle vormen, soms heel kantige, of een combinatie van beide. Tegenwoordig zijn we eraan gewend dat de PTT moderne architecten en ontwerpers aantrekt. Maar toen was dat zeker niet het geval. Het kan op het eerste gezicht vreemd lijken, dat een architect en niet bijvoorbeeld een ontwerper van wapenschilden de opdracht kreeg voor het PTT-wapenbord. Maar juist aan het eind van de 19de eeuw en in de eerste decennia van de 20ste eeuw, hebben tal van architecten van naam niet alleen gebouwen ontworpen, maar ook meubels, serviezen, uithangborden, drukwerk, enz. Men kan in dit geval bijvoorbeeld denken aan Berlage, de man die geldt als de grondlegger van de 20ste-eeuwse architectuur. Ook De Klerk was zo'n veelzijdige architect.

Het ontwerp van Michel de Klerk

Nadat op 10 januari 1918 de officiële opdracht voor het ontwerpen van een PTT-wapenbord naar Michel de Klerk was uitgegaan, reisde deze 16 januari naar Den Haag, waar het Hoofdbestuur van PTT zetelde, om daar met Van Royen een en ander te bespreken. Brieven die ons inlichten over de gang van zaken, worden in het Archief van de Centrale Directie in Den Haag bewaard.

Begin april waren de eerste ontwerpschetsen af. Deze prachtig uitgevoerde schetsen, aanwezig in het PTT-Museum in Den Haag, tonen dat De Klerk een heel ander soort wapenbord had bedacht, dan tot dan toe gangbaar was. Het hoofdmotief werd gevormd door een langgerekt, schildvormig bord dat enigszins gebombeerd (bol) was. Zo'n bolle vorm was geheel in overeenstemming met wat De Klerk verder in die jaren ontwierp, maar voor een PTT-wapenbord was de vorm totaal nieuw. Op dat bolle bord was ruimte gereserveerd voor verschillende drie regels tellende opschriften. Het rijkswapen, voorheen het hoofdmotief op de grote PTT-wapenborden, was verbannen naar een klein plaatsje in de top.

Links:

Eerste ontwerp van Michel de Klerk, nog met naar voren kijkende leeuwen in de top en posthoorn onderaan. De letters hebben nog de lastige leesbare vorm (foto: PTT-Museum, Den Haag).

Rechts:

Een later ontwerp. De leeuwen kijken nu naar het wapenschild. De posthoorn is vervangen door een roset en de letters zijn leesbaarder geworden. De merkwaardige streep in het midden geeft aan hoe bol het bord moet worden (foto: PTT-Museum, Den Haag).

Kennelijk was Van Royen tevreden met de hoofdpzets, want daaraan werd niet meer veranderd. Wat nog wel anders werd, dat waren de decoratieve, maar lastig leesbare letters in Amsterdamse Schoolstijl. Zij werden, overeenkomstig de wensen van Van Royen (die zeer van leesbare letters hield) gewijzigd.

Veranderen moest ook het kleine rijkswapen. Op het eerste ontwerp kijken de leeuwen die het wapen vasthouden naar de toeschouwer. Dat mocht echter niet meer sinds het K.B. van 10 juli 1907. Van toen af aan dienden de leeuwen te kijken in de richting van het wapenschild. Aldus geschiedde. Tenslotte verdween het oude motief van de posthoorn om plaats te maken voor een stervormig rozet. Al met al heeft De Klerk, in overleg met Van Royen, meer dan een jaar aan het ontwerp gewerkt, niet onafgebroken, maar met tussenpozen.

De uitvoering

Het ontwerp van De Klerk werd in gietijzer uitgevoerd door de inmiddels verdwenen firma Braat te Delft. Deze leverde ook de bijbehorende bronzen letters en het stervormige rozet. In totaal werden er 100 borden naar het model De Klerk gemaakt, waarvan 50 met de tekst die we ook zien op het wapenbord in Heerlen:

POSTERIJEN TELEGRAFIE TELEFONIE, en 35 met de tekst POST EN TELEGRAAFKANTOOR. De overige 15 werden voorzien van de woorden: RIJKSTELEGRAAFKANTOOR, RIJKSTELEGRAAF EN TELEFOON en POSTKANTOOR. Om 'redenen van comptabelen aard' mochten de borden niet in één keer geleverd worden, maar slechts in kleine porties. De productie vond plaats in de laatste maanden van 1919 en de eerste van 1920. De borden werden rood geschilderd. Daartegen staken de bronzen letters en het bronzen rozet duidelijk af.

Het gebruik

De honderd rood geschilderde wapenborden van Michel de Klerk zijn aan allerlei postkantoren terecht gekomen, verspreid over het hele land. Zowel in de steden, als in de wat grotere dorpen. Zowel aan bestaande postkantoren, als aan postkantoren die eerst in de periode 1920-1940 gebouwd werden. De voorraad was toereikend tot diep in de jaren '30. Nog in 1938 werd er een bevestigd aan het toen nieuwe postkantoor in Winterswijk.

Toen de voorraad wapenborden van Michel de Klerk begon op te raken, werd besloten geen nieuwe gietijzeren wapenborden meer te maken; men ging over op een nieuw type wapenbord veel kleiner dan dat van Michel de Klerk en van een moderner materiaal. Dat nieuwe bordje, van wit email met blauwe letters en blauw met geel wapenschildje, werd in 1938 ontworpen door N.P. de Koo. Wie dat nieuwe bordje wilde hebben aan zijn postkantoor, diende eerst zijn grote oude gietijzeren bord in te leveren, zo staat te lezen in een dienstorder uit 1940. Sindsdien zijn vele gietijzeren borden verdwenen. En van de honderd wapenborden van Michel de Klerk zijn er nog maar een paar aan postkantoren terug te vinden. Behalve Heerlen kunnen hier genoemd worden: Deventer, Doorn, Vorchoten en Winterswijk. Ook aan het postkantoor van Zaltbommel hangt een wapenbord van het hier behandelde type. Het is echter geen origineel gietijzeren exemplaar, maar een moderne copie in kunststof.

Het was de bedoeling dat de wapenborden allemaal op dezelfde wijze beschilderd zouden worden en blijven. Maar daar is nu niet meer zoveel van te merken. Bij de vijf boven genoemde postkantoren was alleen de hoofdkleur, postrood, gelijk. Daarbij dient echter wel aangetekend te worden dat de huidige kleur postrood een andere is dan voor de oorlog werd gebruikt. De verdere afwerking is verschillend. Er komen borden voor met goudkleurige of bronskleurige letters, maar ook met zwarte letters, zoals we in Heerlen zien. Het wapenschildje kan blauw zijn, maar ook goudkleurig of bronskleurig. In Heerlen is het lichtgeel geschilderd, zoals we al aan het begin zagen.

Romeins Heerlen (vervolg 3)

De weg van Xanten naar Aken

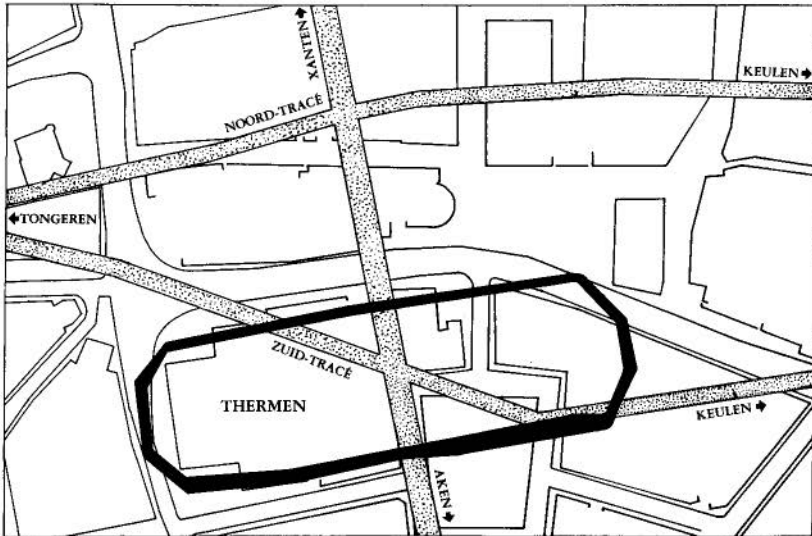
Deze heerbaan die het centrum van Romeins Heerlen van noord naar zuid doorsnijdt, werd hier in hoofdzaak aangetroffen aan de Uilestraat¹, op het Zwarte Veldje² en op het terrein van het Thermenmuseum³.

De weg is pré-Claudisch en werd tussen 40 en 50 na Chr. van een nieuw wegdek voorzien⁴. Tot wanneer was deze weg in functie? Bij de behandeling van de tweede fase van de spitsgracht zagen wij dat deze weg door de gracht werd doorsneden zonder dat sporen van een brug werden aangetroffen. Dit hoeft echter niet te betekenen dat dit een indicatie vormt voor het ophouden van deze doorgaande weg. Er kan elders een toegang hebben gelegen en misschien was er gewoon geen ingang zoals wij dat wel meer aantreffen bij laat-Romeinse versterkingen⁵. In de richting Xanten is Tüddern het eerste wegstation dat wij vanuit Heerlen tegenkomen. In de tweede en derde eeuw liggen langs deze weg vele villa's⁶. Tüddern zal, evenals Heerlen, als regionaal verzorgingscentrum hebben gefungeerd⁷. In de vierde eeuw zijn er geen villa's meer, maar naar alle waarschijnlijkheid bestaat Tüddern dan nog steeds als pleisterplaats langs de route naar Xanten⁸. Dit betekent voor Heerlen dat de weg in noordelijke richting in functie is gebleven tot ver in de vierde eeuw.

De weg van Tongeren naar Keulen

Noord-tracé

Even voordat de grote weg uit Tongeren het centrum van Romeins Heerlen bereikt, splitst hij zich in een noordelijk en een zuidelijk tracé. Het noordelijk gedeelte ligt haaks op de zojuist beschreven weg Xanten-Aken en is op diverse plaatsen aangetroffen. Hij liep van villa Coriovallum⁹ dwars onder de Uilestraat door¹⁰ naar het Gemeentehuis¹¹ en van daar uit naar de dr. Poelsstraat¹² en verder in oostelijke richting. Deze belangrijke verbindingsweg is vermoedelijk te dateren rond het begin van de jaartelling¹³. Op slechts één plaats was het mogelijk om deze weg in Heerlen te dateren. Daar bleek dat het onderzochte grindbed niet ouder was dan 100 na Chr¹⁴. Dit kan twee betekenissen hebben: of het is een in zijn geheel vernieuwd wegdek ter vervanging van een weggegraven voorganger of het kan betekenen dat dit gedeelte van de weg pas in de tweede eeuw van een grindpakket werd voorzien, hetgeen zou inhouden dat het ontegenzeggelijk grote belang van deze weg pas uit de tweede eeuw stamt. Dit zou dan inhouden dat deze weg pas verhard werd toen daar economisch aanleiding voor ontstond. Tot in de laatste helft van de eerste eeuw heeft de weg gefunctioneerd¹⁵ als verbinding tussen de in de eerste helft daarvan aangelegde versterkingen die wij bij de tweede fase van de spitsgracht bespraken.

Ligging Romeinse gracht en de Romeinse hoofdwegen.

Zuid-tracé

De zuidelijke tak liep komende van de Valkenburgerweg¹⁶ dwars voor de thermen langs¹⁷ waarna hij eveneens de weg Xanten-Aken kruiste¹⁸. Vervolgens ging hij in noord-oostelijke richting verder¹⁹. Was het zo dat door het zich haaks kruisen van beide voorgaande wegen de oriëntatie van veel gebouwen en de spitsgracht bepaald werd, bij dit weggedeelte was dit veel minder het geval. Het zuid-tracé was dan ook minder lang in gebruik. Vanwege de munt van Faustina (echtgenote van Antonius Pius en overleden in ca. 141) gevonden in de grachtvulling onder de weg kan de weg zeker niet ouder zijn dan 160. Het bestaan van de eerste fase van de spitsgracht tot aan het einde van de tweede eeuw vormt geen beletsel voor de aanleg van de weg vanaf 160, aangezien de eerste gracht op de plaats van kruising met de weg tot vrij diep werd volgestort met grind terwijl de vulling elders slechts uit los puin bestond²⁰. Bij de behandeling van de tweede fase van de spitsgracht zagen wij dat de weg tot in de vierde eeuw in gebruik bleef, maar de tweede spitsgracht maakte een eind aan het gehele traject door het op twee plaatsen volkomen te doorsnijden. De weg werd echt onbruikbaar; vooral aan de oostzijde werd hij voor meer dan de helft van de breedte over 19 meter afgegraven zonder dat hij aan de andere zijde werd aangevuld, waaruit een eventuele continuering zou kunnen blijken.

NOTEN:

1. Opgravingsdocumentatie Thermenmuseum Heerlen, dossier Uilestraat, N-zijde, gasleiding 1928. Dossier Uilestraat, ambulancegarage, opgr. 1965. Dossier Uilestraat, N-zijde, opgr. 1970. Uilestraat, N-zijde, bouw garage, 1984.
2. R.O.B. kaart: b,8,a,17,b,8,d,58/62,c,8,a,93/103,c,8,b,84/92,c,8,g,16/18,c,8,i,16/20., Opgr. doc. Thermenmuseum Heerlen: profiel door de weg Xanten-Keulen, 1984 door P. Delnoy. Coriovallumstraat, N-zijde, opgr. 1952. Coriovallumstraat, N-zijde, opgr. 1963, 'Zwarte Veldje'.
3. R.O.B. kaart A-8-A-44.
4. J.J. Jongen, L. van Hommerich en F.X. Schobben, Rond het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Heerlen, maart-september 1952, in: LvH 2 (1952), blz. 96.
5. S. Johnson, Late Roman fortifications, 1983, blz. 140: Hüchelhoven/ blz.147: Tavers. J.H. Holwerda, Romeins miniatuur-castellum in Heumensoord, in: OML 14 (1933), blz. 10.
6. R.M. van Dierendonck, L.J.F. Swinkels en W.J.H. Willems, Rijke hereboeren uit Maasbracht, in: Langs de weg, 1987, blz. 62.
7. R. de Maeyer, De Romeinse villa's in België, 1937, blz. 261-262. H. von Petrikovits, Altertum, Urgeschichte und römische Epoche, Rheinische Geschichte Bd. 1,1, 1978, blz. 118-120.
8. J.A.C. van Hontem, Muntvondst Tüddern, 1988, blz. 12, 20. W.J.H. Willems, brief van 23-11 1988 aan J.A.C. van Hontem, opgenomen in bovenstaande publicatie.
9. Opgr. doc. Thermenmuseum Heerlen: Kruisstraat-hoek-Valkenburgerweg, villa Coriovallum, opgr. 1925.
10. Opgr. doc. Thermenmuseum Heerlen: Uilestraat, N-zijde, opgr. 1911. Uilestraat, W-ged. Z-zijde, opgr. 1925. Uilestraat, N-zijde, gasleiding 1928. Uilestraat, Z-zijde, opgr. 1929. Uilestraat, opgr. 1935. Uilestraat- hoek-Kruisstraat, opgr. 1977.
11. Opgr. doc. Thermenmuseum Heerlen: Gemeentehuis, bij bouw 1939.
12. Opgr. doc. Thermenmuseum Heerlen: Raadhuisplein-Geleenstraat, opgr. V en D, 1965. Dr. Poelsstraat, O-zijde, opgr. 1954. Dr. Poelsstraat, rom. weg, opgr. 1974.
13. R. Brullet, Fossés d'époque augustéenne à Liberchies, in: Documents et rapports de la Société royale d'archéologie et de paléontologie de Charleroi 54 (1969), blz. 43-54. P. Claes, Les fossés-limites de la chaussée Bavai-Cologne dans la région de Liberchies, in: Helinium 9 (1969), blz. 135-150. J.H.F. Bloemers, Archeologische kroniek van Limburg over de jaren 1973-1974, in: PSHAL 111 (1975), blz. 36. T.A.S.M. Panhuysen, Maastricht staat op zijn verleden, in: Vierkant Maastricht 3 (1984), blz. 34. J. Mertens, De weg Boulogne-Keulen op Belgisch grondgebied, in: Langs de weg, 1987, blz. 16-17.
14. J.E. Bogaers, Archeologische onderzoeken te Heerlen, in: LvH 6 (1956), blz. 44.
15. H.J. Putker, De weg Boulogne-Keulen op Nederlands grondgebied, in: Langs de weg, 1987, blz. 25.
16. Opgr. doc. Thermenmuseum Heerlen: Coriovallumstraat-W, N-zijde, opgr. 1960. Coriovallumstraat-hoek-Kruisstraat, terr. Kolenburg, opgr. 1964. Coriovallumstraat-hoek-Kruisstraat, terr. Kolenburg, opgr. 1965-1966.
17. Opgr. doc. Thermenmuseum Heerlen: Coriovallumstraat-O, Z-zijde, opgr. 1963. R.O.B. kaart A-8-A-44, C-6-A-65/66-68-69-73.
18. R.O.B. kaart A-8-A-44.
19. A.E. van Giffen, Thermen en castella te Heerlen; een rapport en een werkhypothese, in: L'Antiquité classique 17 (1948), plaat XIV-E, profiel O. Opgr. doc. Thermenmuseum Heerlen: Kap. Berixstraat, N-zijde, opgr. 1921. Dr. Poelsstraat, Z-zijde, opgr. 1927. Dr. Poelsstraat, Z-zijde, opgr. 1933. Dr. Poelsstraat, N-zijde, opgr. 1969. Tempsplein, plantsoen 1986. Tempsplein, N-W. hoek, opgr. 1925.
20. R.O.B. kaart C-6-A-67, 73.

Het land van 's-Hertogenrade en de Limburgse successieoorlog (1283-1289). (vervolg 1)

In de strijd om de Limburgse erfenis kwamen in september 1283 tegenover elkaar te staan Reinald, de graaf van Gelre, en Jan, de hertog van Brabant. Volgens de bepaling die keizer Rudolf in juni 1282 had getroffen, mocht Reinald na het kinderloze overlijden van zijn vrouw, Irmgard van Limburg, de hele Limburgse erfenis als rijksleen tot aan zijn dood bezitten als vruchtgebruiker. Maar Adolf, graaf van Berg en naaste afstammeling van het Limburgse huis, eiste na het sterven van Irmgard (juni 1283) de erfenis voor zich op, omdat volgens het erfrecht familiebezit slechts op bloedverwanten kon overgaan. Bij afwezigheid van kinderen, zoals dat bij Irmgard en Reinald het geval was, moest de erfenis terugkeren naar de familie. In september 1283 droeg Adolf van Berg zijn rechten en aanspraken op de Limburgse successie over aan Jan I, hertog van Brabant.

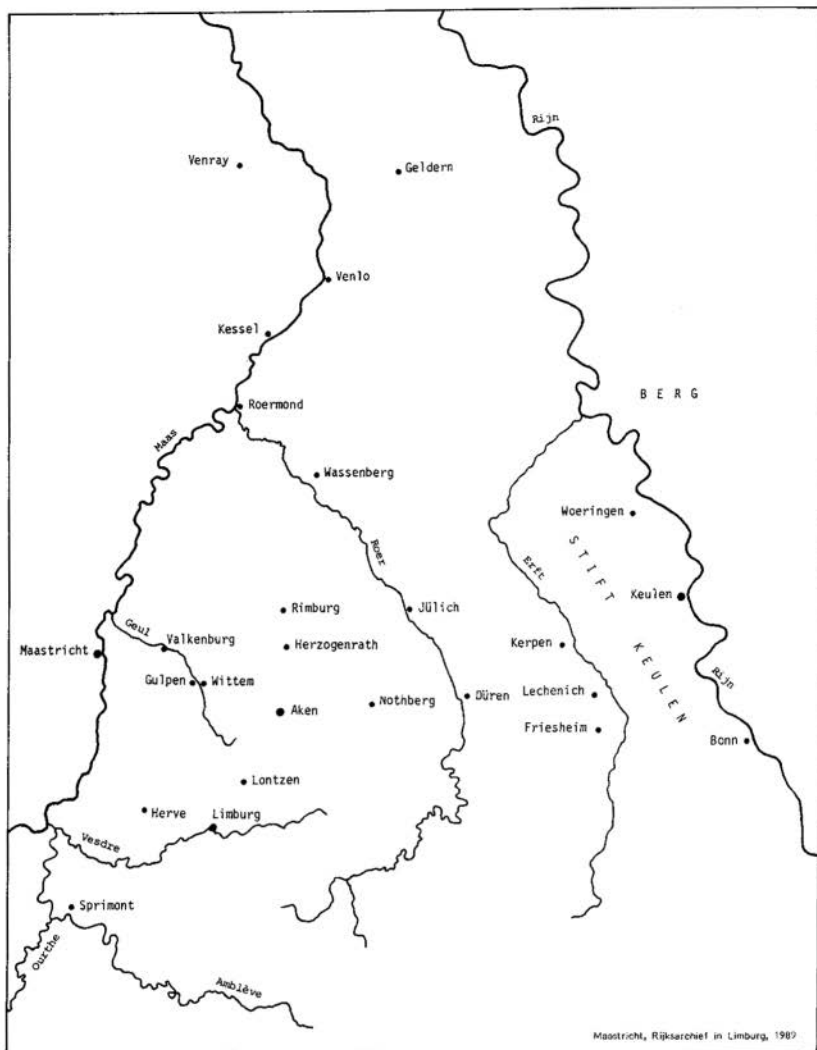
Slechts een paar Limburgse edelen schaarden zich aan de kant van Brabant, namelijk Hendrik van Mulrepas, heer van Rimburch, en de heren van Wittem, zoals Van Heelu hen aanduidt. Het waren drie gebroeders uit het geslacht van Julémont: Arnold jr, Herman en Simon. Rekenend op hun steun trok hertog Jan half september 1283 met een leger te Maastricht de Maas over.

Reinald van Gelre zocht en vond een machtige bondgenoot in de aartsbisschop van Keulen, Siegfried van Westerburch, die de Brabantse machtsuitbreiding in oostelijke richting als een bedreiging van zijn eigen politieke positie ervoer. Ook Walram, heer van Valkenburg en Monschau, steunde zijn zwager Reinald van Gelre.

Zoals in de vorige aflevering is verhaald, stonden eind september de twee legers bij Gulpen tegenover elkaar, maar de confrontatie eindigde zonder dat het tot een gevecht kwam. Daarop volgde een periode van wederzijdse raids met plunderingen en brandstichtingen in het vijandelijk gebied.

Bij het aanbreken van de zomer 1284 trekken de verbondenen op tegen de stad Aken en beginnen een belegering. De Brabantse hertog heeft intussen meer helpers verzameld en trekt met een flink leger te Maastricht de Maas over. Weer ontmoeten beide ridderlegers elkaar in de nabijheid van Gulpen, stellen zich in slagorde op, maar weer komt het niet tot een gevecht. Een afgezant van de Franse koning, wiens tweede echtgenote een zus van hertog Jan was, komt tussenbeide om een verzoening tot stand te brengen. Als scheidsrechter zal optreden Gwijde, de graaf van Vlaanderen, die de schoonvader is van de Brabantse hertog¹.

Zowel Reinald als Jan I aanvaardden op 17 juli de bemiddeling van Gwijde en van Jan, graaf van Henegouwen. Op 18 juli 1284 verklaren deze dat zij na raadpleging van wijze mannen van oordeel zijn, dat

*Kaart van het strijdgebied tussen Maas en Rijn.
(tek.: Rijksarchief in Limburg te Maastricht, 1989).*

Reinald het hertogdom Limburg tot aan zijn dood mag behouden en dat de gevangenen en gijzelaars vrijgelaten moeten worden na betaling van het losgeld². De stad Aken krijgt in een aparte oorkonde van 31 juli de toezegging dat deze zoen ook voor haar en al haar inwoners geldt³.

Een echte verzoening is het niet geworden, meer een gewapende vrede. F.R. Erkens die een prachtige studie heeft gewijd aan de politiek van aartsbisschop Siegfried van Westerburg, spreekt van

een tweejarige wapenstilstand, van zomer 1284 tot september 1286. Verrassend is dat Erkens niettemin in augustus 1284 een militaire aktie van de Brabantse hertog plaatst, waarbij volgens Van Heelu de hertog wraak zou hebben genomen voor het verwoesten van Kerpen door in het aangrenzende Keulse stiftsgebied te plunderen en brand te stichten. Erkens verwijst naar de reeks regesten van het Keulse stift, opgesteld door Knipping, die veronderstellenderwijze deze Brabantse raid in de maand augustus plaatste⁴. Het is onwaarschijnlijk dat de hertog deze emotionele daad zo kort na de verzoening heeft ondernomen, hoewel Van Heelu de aktie in dit verband vermeldt. Te bedenken is echter dat Van Heelu weliswaar een historisch gebeuren beschrijft, maar dit doet met literaire effecten: tegenover een minpunt voor zijn held noemt hij direct een pluspunt, ook als dat later pas werkelijkheid wordt. De voor hertog Jan ongunstige zoen (2512-2517) wordt gevolgd door een voorspel (2520-2541) op diens krachtige optreden tegenover Reinald van Gelre in september 1286 in het gebied van Zaltbommel en door de beschrijving van de wraakaktie tegenover de bisschop van Keulen in het gebied van Lechenich (bij Kerpen) (2542-2570). Maar de uitvoering van deze aktie past volledig in de krijgstocht die de hertog in de winter van 1287 tegen de Keulse bisschop ondernam. Toen reed hij namelijk vanuit Düren 'met sinen lieden tote ints biscopsslant/ende dede aensteken brant' (3751-3756). Van Heelu geeft trouwens zelf aan dat de wraakaktie pas tegen het einde van de oorlog volgde. Na het verhaal over de verwoesting van de burcht Kerpen zegt hij namelijk: 'Dat seere na wert ghewroken/eer dat oorloge inde nam' (2356-2357).

De scheidsrechterlijke uitspraak werd niet ten volle uitgevoerd. De Limburgse drossaard, Cono van Lontzen, bleef in ieder geval nog opgesloten. Was het losgeld te hoog? Zijn taken werden door Reinald op 23 augustus 1284 toevertrouwd aan een van zijn bondgenoten, aan Walram van Luxemburg, heer van Ligny. Deze zou Limburg bewaken en beschermen evenals 's-Hertogenrade en alle land dat tot het hertogdom behoorde of zoals in de oorkonde is geformuleerd: *castrum suum Lymburg, oppidum ibidem et terram, et castrum suum Rothe, oppidum ibidem, et totam terram ad ducatum suum Limburgensem pertinentem*⁵. Slechts twee van de zeven landsburchten worden hier uitdrukkelijk genoemd. Over de burcht Wassenberg (*castrum, oppidum* en het land) kon Reinald niet meer beschikken; die had hij in 1283 aan de Keulse aartsbisschop moeten verpanden om hem als bondgenoot aan zich te binden⁶. Op de andere, Sprimont, Herve, Gulpen en Libeek, deden de heren van Lontzen rechten gelden.

Volgens de overeenkomst zou Walram van Luxemburg de drossaardtaak op eigen kosten uitoefenen; de hertogelijke ambtenaren bleven de normale inkomsten van de domeingoederen (tienden, cijzen enz.) en de opbrengsten der tollén innen. Voor Walram

waren alleen bestemd de boeten waartoe een vreemdeling werd veroordeeld en wat Walram buit maakte op de vijanden van Reinald. Mocht hij een kasteel of versterkte plaats veroveren, dan zouden die aan Reinald toevallen⁷.

In het najaar 1284 werd onze regio opgeschrikt door een gebeurtenis te Aken. Een groep burgers onder leiding van de schout keerde zich tegen de Brabantse bezetting. Maar de Brabanders wisten in de schermutselingen de overhand te behouden, waarop de schout uit de stad vluchtte. Van Heelu vindt de opstand een teken van ondankbaarheid; want toen in de winter de nood in Aken verschrikkelijk was, had een ridderleger vanuit Maastricht grote voorraden naar de stad gebracht, hoewel vijandelijke legers in de buurt lagen. En nog 'eer dat iaer inde nam' (vers 2199), nog vóór het einde van het jaar gebeurde dit. Volgens Van Heelu was het een roemrijk gevecht, waaruit de Brabantse ridders natuurlijk zegevierend te voorschijn kwamen⁸.

Of er een Brabantse bezetting is gebleven, lijkt niet waarschijnlijk. want van een verdere Akense deelname aan de oorlog is geen sprake meer. Ook zoekt de stad in dat najaar bescherming bij iemand van de tegenpartij. Zij vernieuwt op 10 november 1284 met Walram van Valkenburg een verdrag uit 1276, waarbij Walram beloofd had de Akense burgers in zijn land vrij te stellen van de tolleren en hen daar te beschermen, zo mogelijk ook elders. Hij voelde er zich te meer toe verplicht, omdat hij - zoals in de oorkonde staat - nu ridder was geworden. Aken zou hem jaarlijks 30 mark betalen⁹.

Walram heeft zich in de twee jaren van de wapenstilstand kennelijk neutraal opgesteld. In maart 1285 blijkt hij ook schout te zijn van de stad Aken en belooft in die functie de rechten van de Brabantse hertog in Aken te zullen handhaven¹⁰. Bijna een jaar later doet Walram de verrassende mededeling dat Gwijde, graaf van Vlaanderen, hem 4000 mark heeft uitbetaald, en wel namens de hertog van Brabant(!) wegens de oorlogsschade die Walram in het land van Valkenburg had geleden bij de Brabantse krijgstochten¹¹. Van zijn kant moet Walram in die tijd aan de Brabantse hertog de verzekering hebben gegeven dat zijn zoon zou trouwen met een dochter van Godfried van Brabant, broer van de hertog. Walram krijgt immers bij de vredesbepalingen in 1289 een boete (poena) opgelegd van 4000 mark, die de graaf van Vlaanderen voor hem zal betalen, en uit de betreffende kwitantie blijkt dat Walram de boete opliep wegens het niet nakomen van die belofte¹².

Na het scheidsgerecht van juli 1284 vonden zeker in deze streken geen echte vijandelijkheden plaats. Gedurende twee jaar kon het intergewestelijk verkeer zonder veel hinder gebruik maken van de handelsweg door 's-Hertogenrade, Valkenburg en Maastricht, en van de weg 's-Hertogenrade-Gulpen-Luik. De hertog van Brabant

Kasteel Wittem (opname uit de jaren '50).

vertrok zelfs naar elders; hij verleende met zijn mannen militaire hulp aan zijn zwager, de koning van Frankrijk, bij diens mislukte veldtocht tegen Aragon, van eind maart tot begin oktober 1285. Op de terugweg overleed de Franse koning Filips III (5 oktober).

In het Limburgse gebied had zich intussen een intern conflict voorgedaan. Hendrik van Lontzen hield voor zijn gevangen vader nog steeds vier landsburchten in handen, waardoor Walram van Luxemburg die de functie van drossaard waarnam, in zijn taakuitoefening werd beperkt. Bovendien koesterde Hendrik volgens Van Heelu het plan de burchten aan Brabant uit te leveren tegen de vrijlating van zijn vader. De verbolgen Walram verzamelde een flink aantal manschappen in de herfst 1285 en belegerde de familieburcht Lontzen om Hendrik te dwingen de landsburchten aan hem over te geven. Maar op advies van de gevangen vader Cono trok een Brabants legertje naar Lontzen om de burcht te ontzetten. De juist uit Parijs teruggekeerde hertog Jan sloot zich aan en nam Cono gevankelijk mee. De belegeraars bliezen de aftocht en de Brabantse hertog dwong door een voortgezette belegering af, dat aan hem in ruil voor de vrijlating van heer Cono werden overgegeven niet alleen het huis Lontzen, maar ook het versterkte stadje Herve en drie landsburchten¹³. Van Heelu noemt slechts Sprimont en Libeek, maar volgens een klacht van Reinald van Gelre, die G. Venner heeft opgespoord in het archief van de graven van Vlaanderen te Gent, was er ook de landsburcht Gulpen bij¹⁴.

Met een landsburcht ging volgens de oude krijgsregel ook het bijbehorende gebied in andere handen over. Jan van Brabant kreeg

dus op slinkse wijze een groot deel van de omstreden erfenis in handen. Van Heelu jubelt dan ook:

*Doen hadde hi half dat lant
Van Limborch, ende oec meer,
Want Heinenberge hadde hi eer,
Ende Rinberge ende Witham*¹⁵.

Zoals bekend stonden Rimburch en Wittem van het begin af aan de kant van de Brabantse hertog. Intussen had zich bij hen gevoegd de heer van Eyneburg, niet die van Heinsberg, zoals ook nu geregeld wordt geschreven. Eyneburg is een kasteel, gelegen aan de Geul tussen Kelmis (La Calamine) en Lontzen¹⁶. Gekrenkte trots had Mulrepass van Rimburch en Arnold van Wittem tot hun anti-Gelderse houding gebracht, maar er speelde ook een ordinaire geldkwestie mee. Zij hadden op het Limburgse hertogdom een schuldvordering die nog stamde uit de tijd van hertog Warlam IV (+ 1280), maar door Reinald van Gelre niet werd voldaan. Om dezelfde reden had Herman van Eyneburg de partij van Brabant gekozen, zoals uit een oorkonde van 1288 blijkt¹⁷.

De Brabantse hertog bevond zich eind 1285 in een kansrijke positie. Maar zijn tegenstrever, graaf Reinald van Gelre, die in feite nog steeds hertog van Limburg was en zich uitdrukkelijk zo noemde, zocht een nieuwe echtgenote en vond die in Margaretha, dochter van Gwijde, graaf van Vlaanderen en markgraaf van Namen. Zij was een schoonzuster van Jan van Brabant, wiens overleden vrouw immers een dochter van Gwijde was. Op 21 april 1286 werd te Namen het huwelijkscontract gesloten. Reinald kon nu rekenen op de steun van de rijke en machtige graaf van Vlaanderen. De vrouw van graaf Gwijde was weer een zuster van Hendrik en Walram van Luxemburg, de bondgenoten van Reinald. De strijd om Limburg werd een echte familie-aangelegenheid.

Al spoedig probeerde Reinald zijn aanstaande oom, Walram van Luxemburg, de drossaardtaken te ontnemen, want deze had in zijn ogen grote delen van de Limburgse erfenis verloren laten gaan. Walram weigerde en wenste eerst betaling van de gemaakte kosten; die moesten vóór 24 juni betaald worden. Tot zo lang bleef Walram zijn taak waarnemen¹⁸.

Op 3 juli werd te Namen de bruiloft gevierd en een dag later werd Margaretha in tegenwoordigheid van Gelderse leenmannen beleend met de stad Venlo en een aantal gebieden waaronder Kessel en Rode. Met dit laatste is niet 's-Hertogenrade bedoeld maar het Noordlimburgse Venray dat een Gelders leen was¹⁹. Graaf Gwijde zorgde die dag voor de betaling van de verschuldigde sommen aan Walram van Luxemburg, die echter nieuwe vorderingen indiende en in afwachting van een scheidsrechterlijke beslissing 'hoeder' bleef van de burchten Limburg en 's-Hertogenrade²⁰.

Jan van Brabant heeft het huwelijk waardoor Reinald van Gelre zijn zwager werd, zeker niet begroet. De tegenstellingen werden er zelfs door verscherpt. Van Heelu ziet er een breekpunt in:

*Want bi dien huweleke wart
Dat orloge weder alsoe verhart,
Ende soe hoverdich, in beiden siden,
Dat ment niet sonder striden
In gheenre wijs en conste ghevelen (= beëindigen)²¹.*

De eerste vijandelijkheden speelden zich in de maand september 1286 af bij Tiel en in de Bommelerwaard. Daarna trok het leger van Reinald en de bondgenoten stroomopwaarts langs de Maas tot bij Maastricht, maar wendde zich naar het oosten, waar Gwijde van Vlaanderen zich bij hen voegde. Men ondernam een belegering van kasteel Wittem, nabij de landsburcht Gulpen. De hertog van Brabant had het versterkt en er gewapende mannen gelegerd, zodat de bondgenoten aftrokken en als volgend krijgsdoel kozen het kasteel Lontzen, waar eveneens een sterke Brabantse bezetting lag. Na veertig dagen arriveerde het Brabantse leger en verdwenen de bondgenoten ijlings naar hun thuisharden²².

De graaf van Luxemburg, of was het zijn broer Walram in de functie van 'hoeder' van Limburg, probeerde toch een succesje te behalen door de kerktoren van Sprimont te versterken en te bemannen als tegenwicht tegen het door Brabant bezette kasteel. Maar ook die poging werd door hertog Jan in de kiem gesmoord²³.

Reinald van Gelre stelde nu (op 27 februari 1287) de twee overgebleven landsburchten Limburg en 's-Hertogenrade onder de hoede van zijn krachtige schoonvader, de graaf van Vlaanderen, die op zijn beurt iemand mocht aanwijzen om die taak ter plaatse uit te voeren. Gwijde droeg op 6 maart de bewaking van de burcht 's-Hertogenrade op aan Walram van Valkenburg, die weer volledig aan de kant van zijn zwager Reinald stond²⁴.

In de volgende maanden zijn de landsburchten Herve en Sprimont aan de Brabanders ontfutseld, hoewel Van Heelu daarvan geen melding maakt. Op 12 juli 1287 namelijk zijn er door Walram van Valkenburg, die als adviseur en zaakwaarnemer van Reinald optrad in Limburg en in Gelre, twee verrassende regelingen getroffen met de heren van Lontzen, die weer van partij waren gewisseld. Omdat Cono een grote schuldvordering op Reinald had, zou hij in afwachting van de betaling een functie als drossaard in het Limburgse land mogen bekleden en de bewaking van kasteel Herve op zich nemen. En wegens de diensten die Cono en zijn zoon Hendrik aan Reinald hadden bewezen, werd zoon Hendrik bekleed met de functie van burggraaf van Sprimont en ontving een jaarlijkse rente van 50 pond Leuvens uit de inkomsten van dat gebied²⁵.

Uit latere oorkonden blijkt dat de taak die aan Cono in het land van Limburg werd toevertrouwd, bestond uit de bewaking van kasteel

Kasteel Rimburch (opname uit de jaren '50).

's-Hertogenrade, dat hem blijkbaar in pand werd gegeven. Zodoende kwamen twee aartsvijanden in elkaars buurt: Cono, bijgenaamd Snabbe, als burchtheer te Rode, en Hendrik Mulrepas als heer in het naburige Rimburch. Van Heelu's opmerking aan het einde van het eerste deel van de kroniek, dat zij elkaar hevig beoorloogden, is dan zeer verstaanbaar²⁶.

Graaf Reinald had het moeilijk met de door Walram gesloten overeenkomsten; pas op 27 februari 1288 beloofde hij schriftelijk ze te bezegelen, hetgeen kort daarna gebeurd moet zijn²⁷.

In de winter van 1287 ondernam Jan van Brabant een grotere krijgstoet in het Rijnland. Het aartsbisschoppelijk leger, gesteund door Reinald van Gelre, bedreigde namelijk het graafschap Berg aan de overkant van de Rijn. Jan kwam zijn bondgenoot te hulp door vanuit Jülich tesamen met de Gulikse graaf Walram naar het Keulse stift op te rukken. De aartsbisschop trok hen tegemoet en verhinderde de overtocht over het grensriviertje de Erft, zodat de Brabantse hertog met zijn leger naar het zuiden trok en kwartier koos in de stad Düren, om vandaar uit het bisschoppelijke gebied te brandschatten als wraak voor de verwoesting van Kerpen. De troepen van de bisschop verzamelden zich toen bij Lechenich, ten oosten van Düren. Ten westen bevonden zich zijn bondgenoten: te 's-Hertogenrade Walram van Valkenburg met zijn mannen en te Berg - zoals Van Heelu schrijft - de graaf van Luxemburg. Nu dreigde voor Jan van Brabant een omsingeling, zodat hij zich terugtrok op Maastricht, achtervolgd door de vijandelijke legers²⁸.

De plaats Berg wordt gewoonlijk geïdentificeerd met Laurensberg bij Aken. Maar eerder komt in aanmerking de burcht Nothberg bij Eschweiler. Dorp en kasteel Nothberg vormden één van de twaalf grote lenen die met het hertogdom Limburg waren verbonden. Die burcht heeft vaker een rol gespeeld in de oorlogen der Limburgers²⁹. En het gevaar van omsingeling is dan veel begrijpelijker.

Opvallend bij dit krijsgebeuren is dat de troepen telkens dwars door Zuid-Limburg trokken, met name door het gebied tussen Maastricht en Aken-'s-Hertogenrade. Oorlogsschade kon niet uitblijven. Het gewapende optreden leidde maar niet tot resultaten. Keizer Rudolf verzocht op 8 mei 1287 de aartsbisschop van Keulen niets te ondernemen tegen de hertog van Brabant, omdat hij de conflicten in de komende weken wilde bijleggen. Hertog Jan en zijn bondgenoot Floris, graaf van Holland, boden hun tegenstanders, Reinald van Gelre, aartsbisschop Siegfried en de graaf van Luxemburg, een wapenstilstand aan die van 2 juli tot 15 september zou duren. Ieder zou behouden wat hij op dat ogenblik in bezit had en gedurende die tijd zou men ongehinderd door elkaars land mogen reizen. De wapenstilstand schijnt zelfs verlengd te zijn tot 25 november³⁰.

Een oplossing van de conflicten kwam niet in zicht, terwijl Reinald gebukt ging onder de schuldenlast die met Limburg en de oorlog verbonden was. In mei 1288 kwamen de tegenstanders van de Brabantse hertog bijeen te Valkenburg en zochten in aanwezigheid van Gwijde van Vlaanderen naar een oplossing van de problemen. De bijeenkomst werd voortijdig afgebroken, omdat hertog Jan met zijn leger vanuit Maastricht naderde. Zijn schoonvader, de graaf van Vlaanderen, ontving hem in kasteel Valkenburg, terwijl de anderen te Roermond de regeling omtrent de Limburgse erfenis op 23 mei in drie dokumenten vastlegden.

Reinald van Gelre verkocht zijn rechten op de Limburgse erfenis aan de gebroeders Hendrik, graaf van Luxemburg, en diens broer Walram, heer van Ligny. In de oorkonde van Reinald zijn die rechten correct geformuleerd als het vruchtgebruik (*usus fructus*) op het hertogdom, dat hem voor de duur van zijn leven door de keizer was verleend, en 'omne ius, quod nobis...competit'. De oorkonde der beide Luxemburgers spreekt eenvoudig over de verkoop van het hertogdom (*vendicio ducatus Lymburgensis*)³¹.

Zij kochten Limburg voor 40.000 mark Brabantse denaren, die binnen twee jaar betaald zouden worden. Het ging volgens de Luxemburgse oorkonde om het hertogdom met de burchten Limburg, 's-Hertogenrade, Sprimont, Herve en Gulpen. Libeek wordt niet apart genoemd. Uitgezonderd van de verkoop was het land van Wassenberg; dat zou toevallen aan Reinald van Gelre en zijn erfgenamen, evenals alle andere goederen 'aan gene zijde van de Roer' (*ab illa parte fluvii Roure sita*). Dat was kennelijk nog gezien vanuit Valkenburg. Waarom deze toevoeging? Misschien om ervan

af te grenzen de kleine Limburgse enclave aan deze zijde van de Roer bij Linnich; namelijk de dorpen Welz en Roerdorp, die tot het land van 's-Hertogenrade bleven behoren.

Verhelderend voor de verhoudingen in het Limburgse zijn de nadere bepalingen van de verkoop. De burcht *Herve* zal in handen blijven van Hendrik van Lontzen, zolang, totdat de voorwaarden die zijn vastgesteld tussen Reinald en Hendrik, zijn vader, door de Luxemburgers zijn vervuld. De burchten *Rode* en *Sprimont* zullen gelost worden uit handen van Cono en zijn zoon Hendrik voor 4000 mark Brabantse denaren. Dan zullen deze burchten en de burcht *Limburg* gesteld worden in handen van Walram, heer van Valkenburg, die deze burchten op kosten der Luxemburgers zal hoeden tot het feest van St. Remigius (1 oktober). Binnen die tijd zullen de gebroeders Hendrik en Walram van Luxemburg aan de graaf van Gelre 10.000 mark Brabantse denaren betalen om daarmee Wassenberg te lossen uit de verpanding aan de Keulse aartsbisschop. Wanneer dat gebeurd is, zal Walram van Valkenburg de drie kastelen aan de Luxemburgers overdragen. Heeft de betaling niet plaats gevonden, dan stelt Walram de kastelen in handen van Reinald, die er dan vrij over kan beschikken.

Nauwkeurig wordt aangegeven aan wie en in welke termijnen de betaling van de 40.000 mark Brabantse denaren zal plaats vinden: de 10.000 voor de lossing van Wassenberg vóór 1 oktober 1288, en wel te Roermond in handen van Reinald; apart ontvangt hij vóór 24 juli 3000 mark aan denaren. Van de totaalsom wordt een bepaald deel uitgekeerd aan personen die een bemiddelende rol hebben gespeeld: 3000 aan Walram van Valkenburg en 2000 aan de raadgevers van de hertog. Het resterende bedrag van 22000 mark aan denaren zal aan Reinald van Gelre in vier termijnen - te beginnen met 2 februari 1289 worden betaald.

Dan volgt de bepaling dat de beide Luxemburgers de schulden zullen aflossen die nog stammen uit de tijd van Walram IV. Tien schuldeisers worden met naam genoemd: o.a. Kunigonde, de tweede echtgenote van Walram, en vier wier namen we al vaker hebben ontmoet: Hendrik Mulrepas, Arnold van Wittem, de jonge, en Herman van Eyneburg. De hoogte van de vordering wordt bij hen niet vermeld, wel bij Hendrik van Lontzen. Die heeft nog 500 pond kleine Leuvense te goed. Een betalingstermijn is echter niet vastgelegd.

Het document eindigt met het stellen van een zware zekerheid voor de betaling: vijf jonge edelen worden aangewezen als een soort gijzelaar (*obsides*) o.a. de oudste zoon van Hendrik van Luxemburg, evenals de oudste zoon van Walram van Luxemburg en de oudste van Walram van Valkenburg. Zij zullen aan het hof van Reinald verblijven. Tevens zal de burcht van Valkenburg als onderpand aan Reinald worden gegeven; hij zal het kasteel op kosten der Luxemburgers beheren. Bovendien worden 61 personen als borg genoemd; bij

achterstallige betaling moeten zij zich - wanneer ze daartoe worden opgeroepen - naar Roermond begeven en er blijven totdat het achterstallige is voldaan.

Van zijn kant gaf Reinald op zondag 23 mei 1288 aan de leenmannen en ministerialen van het hertogdom en aan de bewoners der castra en oppida en aan de schepenen opdracht, leenhulde te brengen en trouw te betuigen aan Hendrik en Walram van Luxemburg. Mochten echter dezen op 1 oktober de verschuldigde som niet betaald hebben, dan keren trouwbetuinging en leenhulde terug bij Reinald.

Het contract is nooit tot uitvoering kunnen komen, omdat dertien dagen later op zaterdag 5 juni de beide Luxemburgers in de slag van Woeringen het leven verloren.

(wordt vervolgd)
L. Augustus

NOTEN

1. Jan van Heelu, Rymkronyk betreffende den slag van Woeringen, uitgegeven door J.F. Willems, Brussel 1836, verzen 2358-2489.
2. Willems, Codex diplomaticus, nr 55.
3. S.P. Ernst, L'Histoire du Limbourg, VI Codex diplomaticus Limburgensis, nr. 262; H. Mummenhoff, Regesten der Reichsstadt Aachen, I, nr 407.
4. Van Heelu, verzen 2542-2570; F.R. Erkens, Siegfried van Westerburch (1274-1297), Bonn 1982, in hoofdstuk V, Die erzbischöfliche Politik im Zeichen des Limburger Erbstreites, blz. 209; Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter, III, uitgegeven door R. Knipping, Bonn 1909-1913, nr. 3033.
5. L. Sloet, Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutphen tot op den slag van Woeringen 5 juni 1288, 's-Gravenhage 1872-1876, nr. 1081; Willems, Codex diplomaticus nr. 57; Ernst nr. 265.
6. Oorkonde van 22 september 1283 (Willems nr. 35; Ernst nr. 255).
7. S. Corsten vergist zich, waar hij stelt dat Walram 'sämtliche Einkünfte des Herzogtums' kreeg (S. Corsten, Der limburgische Erbfolgekrieg an Maas und Rur. Das Herzogtum Limburg und seine Nachbarn vor und nach der Schlacht bei Worringen, in: Der Tag bei Worringen, 5. Juni 1288 (= Mitteilungen aus dem Stadtarchiv von Köln, Heft 72), Köln-Wien 1988, blz. 241 en 242.)
8. Verzen 2196-2320. De beschrijving van de gebeurtenissen te Aken door S. Corsten is onoverzichtelijk, omdat hij de opstand ten onrechte in het voorjaar plaatst (blz. 239 en 240).
9. Ernst, nr. 266; Mummenhoff I, nrs. 408 en 322 (d.d. 8 maart 1276).
10. Ernst, nr. 268; Mummenhoff I, nr. 410.
11. Willems, Codex diplomaticus nr. 65 (regist).
12. Vredesverdrag d.d. 15 okt 1289, bij Ernst nr. 301, blz. 394 bovenaan; kwitantie van Walram, d.d. 11 dec. 1289, bij Willems, nr. 149: 'por le paine dont Nous encheimes, en l'occosion dou mariage, ki deüst estre fais de no fil et de le fille mon seigneur Godefroid de Brabant'.
13. Van Heelu, respectievelijk 2750-2759, 2761-2773, 2774-2791.
14. Van Heelu, verzen 2787/88; G. Venner, Die Grafschaft Geldern vor und nach Worringen, in de catalogus der tentoonstelling 1988, blz.259; idem, Een vermelding van het kasteel Libeek in 1286, in: Uit Eijdsdens verleden, nr. 40, 1987, blz. 13 en 14.

15. Verzen 2796-2799.
16. S. Corsten geeft de juiste identificatie (a.w. blz. 244, noot 150). Het kasteel wordt ook wel Emmaburg genoemd.
17. Oorkonde van 23 mei 1288. Tekst bij C. Wampach, *Urkunden- und Quellenbuch zur Geschichte der altluxemburgischen Territorien*, V, Luxemburg 1948, nr. 231. Daarin worden op blz. 232 de drie ridders en nog een aantal personen genoemd, wier oude vorderingen voldaan moeten worden.
18. Willems, *Codex diplomaticus* nr. 67.
19. Sloet, nr. 1109. Corsten vergist zich bij de identificatie van 'Rode' (a.w. blz. 245).
20. Willems, nrs. 69 en 70.
21. Verzen 2815-2819; 'gheenre' verbeterd uit 'ghere'; ghevellen = een einde aan iets maken.
22. Van Heelu: Wittem 3140-3149; Lontzen 3158-3171; opheffen van belegering 3243-3273.
23. Idem, verzen 3463-3519.
24. Willems, *Codex diplomaticus* nrs. 76 en 80.
25. A. Verkooren, *Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des Pays d'Outre-Meuse*, II. Partie, *Cartulaires I* blz. 167-169; het adviseursschap van Walram, zie Willems nr. 75 (d.d. 2 dec. 1286).
26. Van Heelu, verzen 3894-3898.
27. Verkooren, *Cartulaires I*, blz. 168/169; Willems, nr. 90.
28. Van Heelu, verzen 2734-3845.
29. U. Kaemmerer, *Asculare-Eschweiler in seiner Geschichte*, II, *Mönchengladbach* 1968, blz. 122, 158-171.
30. Willems, nrs. 83, 86 en 89.
31. Wampach, nrs. 231-233. Volgens Wampach is de oorkonde der Luxemburgers door een andere hand geschreven, blz. 228.

Hoeve Molenberg krijgt zestien nieuwe bewoners

Schuur, noodkerk, jeugdsociëteit en uiteindelijk woonruimte. Weinig gebouwen zullen zulke uiteenlopende bestemmingen hebben gekend als de achtervleugel van de zestiende-eeuwse hoeve Molenberg in Heerlen, die momenteel wordt gerestaureerd en aan het einde van dit jaar zestien appartementen moet herbergen. Het is niet de eerste keer dat de hoeve, die een binnenplaats geheel omsluit, wordt verbouwd. Diverse keren al werd het gebouw ingrijpend aangepast; veel bouwsporen getuigen daarvan. Op de binnenplaats treft men bijvoorbeeld de ankers 1778 aan. In dat jaar werd de hoeve grondig verbouwd door eigenaar Franciscus Stassen-Melchers uit Schaesberg, die het goed blijkens een inscriptie in een gevelsteen in de voorzijde in 1776 had gekocht.

Het zou niet de laatste ingreep zijn. In de twintigste eeuw veranderde met name de achtervleugel van de hoeve diverse keren van bestemming. Deze vleugel had tot 1919 de functie van de schuur, maar werd in dat jaar omgebouwd tot noodkerk van de nieuwe parochie Verschijning van de Onbevleete Maagd. De hoeve werd aanvankelijk om niet gehuurd (later gekocht) van de maatschappij Tijdig. De tekeningen van de noodkerk werden overigens gemaakt door de bekende architect Jan Stuyt, die destijds in dienst was van Tijdig en die (onder andere) een groot deel van de wijk Molenberg

*Boerderij Molenberg. Gevel aan de zuidzijde
(foto: M. van der Wijst, 1977).*

Interieur van de oude noodkerk. Toestand 1919-20.

heeft ontworpen. Als noodkerk heeft de oude schuur, die samen met de hoeve in 1962 op de Monumentenlijst werd geplaatst, tot 1927 gediend, toen de nieuwe kerk van de parochie gereed kwam.

De hoeve bleef ook daarna in handen van het kerkbestuur en de schuur diende als parochiehuis. Tot korte tijd na de Tweede Wereldoorlog woonde de kapelaan van de parochie in een van de twee woonhuizen die deel uitmaken van de hoeve. In 1961 diende de achtervleugel nog eens een half jaar als noodkerk, toen de eigenlijke kerk van de Molenberg werd gerestaureerd. De laatste jaren diende de achtervleugel als feestzaal van de Jeugdsociëteit Gejem, aan wie de hoeve werd verhuurd. Ook daartoe werd de oude schuur weer grondig verbouwd en werd onder andere een verlaagd plafond aangebracht.

De voorlopig laatste bestemmingswijziging van de achtervleugel heeft in het laatste jaar zijn beslag gekregen. In feite zijn alleen de muren van het gebouw blijven staan; van binnen is alles gesloopt. Nieuwe vloeren zijn gelegd en de voormalige schuur is opgedeeld in acht appartementen. Behalve een klein 'torentje' en een kruis in beton op het dak herinnert weinig er meer aan dat het om een voormalige (nood)kerk gaat. Een voorbouwsel dat als ingang naar de kerk diende, is weggesloopt. Volgens ir P. Mertens van het gelijknamige Hoensbroekse architectenbureau dat de tekeningen voor de restauratie heeft gemaakt, is dat gebeurd omdat het gebouwtje niet historisch was, geen eigen 'kwaliteit' had en in de weg stond. Een ander zeer belangrijk argument voor de sloop van het

bouwsel was dat het het zicht wegnam op een oude poortboog, die in vroeger tijden de achteringang van de hoeve vormde en die nu weer is hersteld en volledig zichtbaar is. Ook de kerkramen zijn vrijwel allemaal verdwenen; zij werden eveneens niet functioneel geacht, terwijl zij daarnaast het beeld van de poortboog verstoorden. Aan de binnenplaats van de hoeve is eveneens een bijbouwsel weggehaald dat tegen de achtervleugel was geplaatst. Hierin waren de toiletten van Gejem ondergebracht. Ook dit gebouwtje benam het zicht op een tweede poortboog.

*Ingang van de vroegere noodkerk, later jeugdcentrum
(foto: M. van der Wijst, 1977).*

De werkzaamheden aan de achtervleugel zijn vrijwel voltooid. In de resterende maanden van dit jaar zullen de drie andere vleugels tot appartementen worden verbouwd. De ingrepen zullen er minder ingrijpend zijn dan die in de oude schuur. De linkervleugel van de hoeve (inclusief de linkerhelft van de voorzijde), waar zich de oude stallen bevonden, zal daarbij nog het meest van uiterlijk veranderen. Aan de binnenplaats, waar de ingangen naar alle appartementen komen te liggen, zullen bijvoorbeeld ramen worden aangebracht.

De rechterhelft van de voorzijde van de hoeve en de rechtersvleugel zullen het minst van gedaante veranderen. In dit gedeelte van de hoeve waren al lange tijd twee woningen ondergebracht. Van dit woninggedeelte blijven vrijwel alle uiterlijkheden bewaard: de oude ramen aan de binnenplaats, de diverse steensoorten die in de muren aan de straatkant (Justus van Maurikstraat) terug te vinden zijn. Ook

de restanten van een ouder gebouw in het midden van de rechtervleugel, wederom aan de straatkant, blijven zichtbaar. De oude toegang naar de hoeve blijft ook intact, evenals de gevel. In de woningen komen de oude gewelfde plafonds terug, terwijl een oude monumentale trap in de rechtervleugel, die gedeeltelijk was verbrand, wordt hersteld. Wat verandert is de ruimtelijke indeling van de twee woningen, terwijl aan de straatzijde van de rechtervleugel nog een paar ramen komen.

De kosten van de restauratie zijn begroot op f 1.369.000. De huidige eigenaar van de hoeve, aannemersbedrijf De Groen uit Eijsden dat de hoeve in mei 1987 heeft gekocht van het kerkbestuur, heeft voor de restauratie overheidssubsidie gekregen. Na de restauratie zal De Groen de hoeve overdragen aan een vastgoed-bedrijf, dat de zestien appartementen zal verhuren. Gezien de fraaie ligging en de entourage van de hoeve zal het wel weinig moeite kosten daarvoor gegadigden te vinden.

Th. Sniekers